

Әлібеков С.

**Ағылшын революциясы
кезіндегі Карл I мен Ұзақ
Парламент қарым-қатынасына
Ирландиядағы көтерілістің
әсері**

Мақалада 1640-1660 жж. орын алған ағылшын революциясы кезіндегі Карл I мен Ұзақ Парламент қарым-қатынасына ирланд ұлт-азаттық көтерілісі факторының әсері қарастырылады. Англия мен Ирландияның қарым-қатынасының тарихында XVII ғасырдың I жартысы өте маңызды рөл алады. 1640 жылы басталған Англиядағы революция осы және басқа да көрші елдердің тарихына өте терең әсер етті. Революция барысына көптеген ішкі және сыртқы факторлар ықпал етіп отырды, солардың бірі ол Ирландия 1641 жылы басталған көтеріліс болып келеді. Бұл көтеріліс өзінің сипаты бойынша ұлт-азаттық болды, себебі ол ұзақ жылдар бойы жалғасып келе жатқан ағылшын отаршылдық үстемдігіне қарсы бағытталды. Карл I өзіне қарсы шыққан Парламентпен күресте ирланд көтерілісшілерін пайдаланғысы келді, себебі оның пікірінше көтеріліс дәл осы парламентке қарсы бағытталған, ал монархияға оның еш қарсылығы жоқ деп есептеді.

Түйін сөздер: Революция, Карл I, Парламент, Англия, Ирландия, көтеріліс, саяси тұрақсыздық.

Alibekov S.

**The impact of Irish rebellion on
relationship between Charles I
and Long Parliament during the
English Revolution**

The article discusses the impact factor of the Irish national liberation uprising on the relationship of Charles I and the Long Parliament during the English Revolution 1640-1660 years. The history of relations between Britain and Ireland I half of XVII century, is one of the most important periods. The revolution that began in 1640 in England had a strong influence on neighboring countries and on the very first England. In the course of the revolution affected many internal and external factors, one of them is the Irish uprising began in 1641. Rise of nature was the national liberation and was directed against the long-term domination of the British colonialists. Charles I wanted to use the Irish rebels against the opposition Parliament, because I thought that the rebellion in Ireland is mainly directed against the Parliament, but not against the monarchy.

Key words: Revolution, Charles I, Parliament, England, Ireland, insurrection, political instability.

Алибеков С.

**Влияние восстания в Ирландии
на взаимоотношения Карла I и
Долгого Парламента во время
английской революций**

В статье рассматривается фактор влияния ирландского национально-освободительного восстания на взаимоотношения Карла I и Долгого Парламента во время английской революций 1640-1660 годов. В истории взаимоотношения между Англией и Ирландией I половина XVII века является одной из наиболее важных периодов. Революция, начавшийся в 1640 году в Англии, оказала сильное влияние на соседние страны и на саму Англию в первую очередь. На ход революции влияли многие внутренние и внешние факторы, одно из них это ирландское восстание, начавшееся в 1641 году. Восстание по своему характеру было национально-освободительном и было направлено против многолетнего засилья английских колонизаторов. Карл I хотел использовать ирландских мятежников против оппозиционного парламент, так как считал что восстание в Ирландии в основном направлено против парламента, но не против монархии.

Ключевые слова: Революция, Карл I, Парламент, Англия, Ирландия, восстание, политическая нестабильность.

**АҒЫЛШЫН
РЕВОЛЮЦИЯСЫ
КЕЗІНДЕГІ КАРЛ І МЕН
ҰЗАҚ ПАРЛАМЕНТ
ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНА
ИРЛАНДИЯДАҒЫ
КӨТЕРІЛІСТІҢ ӘСЕРІ**

Кіріспе

Англияның XVII ғасырдағы саяси тарихында қоғам өміріне терең әсер еткен оқиғалар ол екі революция болып келеді. XVII ғасырда Англияда парламенттің әлсіреуі фонындағы король билігінің артуы орын алды. Бұл құбылыс король Яков І саясатының нәтижесі болды: король парламентті сирек шақырды, көбіне мемлекеттік қазына босап қалып өкілетті орган келісімімен қаржы жинау қажеттілігі туған кезде ғана шақырды.

Мемлекет ішінде король билігіне деген қарсылықтың артуына тағы бір себеп болған ол сыртқы саясатқа байланысты мәселелер болды. Стюарттардың отарлық саясаты ағылшын буржуазиясын отарлық басқыншылықтардан гүлденген Голландия және Франция буржуазиясына қарағанда өте тиімсіз жағдайда қалдырды. Бұндай жағдай буржуазия және онымен байланысты әлеуметтік топтардың қарсылығын тудырды – ең алдымен жаңа дворяндар мен отарлық саудаға тікелей байланысты халық өкілдері Стюарттар билігіне қарсы шықты. 1640 жылдың күзіне қарай Карл І саяси жағдайы күрт нашарлап кетті. Тамыз айында Шотландия мен соғыс қайта жанданып, әскери қимылдар Англия жеріне жетті. Король әскері Ньюбернде 28 тамызда жеңіліс тапқаннан кейін шотландықтар қысымына төтеп беруге дәрменсіз болды. Корольдің қаржылай жағдайы да мүлде нашарлап кетті.

Карл І мен Парламент арасындағы қақтығыстың өршуі

Қысқа парламенттің таратылып жіберілуіне наразы болған оппозиция, тез арада жаңа парламенттің шақырылуын талап етіп ашық қарсы шықты. Бұрынғы парламенттердің көсемдері – Пим, Гемпден, Сент-Джон – оппозициядағы лорд Бедфорд, Эссекс, Уорвик, Брук, Манчестерлермен байланыста болды. Лондон көшелерінде шебер шәкірттері көтеріліп, дінді пуритандық сарында реформалауға шақырған прокламациялар пайда бола бастады. Бұл бір-бірімен тығыз байланысты мемлекеттік ресми англикандық шіркеу мен король билігіне қарсы шығуға тікелей үндеу болды. Оппозициялық ұстанымда болған он екі лорд тамыз айының соңында корольге петиция жолдады. Олар елдің

ауыр экономикалық және саяси жағдайын ескерте келе тез арада парламентті шақыруға кеңес берді (Айзенштат, 2002: 35).

Көп ұзамай осыған ұқсас петиция корольге Лондон халқының атынан да жолданды: бұл петиция астында 10 мыңға жуық адамның қолдары болды. Корольдің Йорктағы 24 қыркүйекте пэрлармен өткен жиналысынан кейін Карл I жаңа парламенттің 1640 жылдың 3 қарашасында шақырылатынын мәжбүрлі түрде жария етті (Айзенштат, 2002: 40).

1640 жылдың қазан айында орын алған сайлау барысы өте жанды өтті. Оппозиция талаптарына мәжбүрлі түрде келіскен король, шын мәнінде биліктен бас тарту туралы ойлаған жоқ еді. Парламентке король жақтаушыларының көбісін өткізу үшін билік тарапынан барлық амалдар жасалды. Йоркшир, Уэльс және Корнуолл (үкімет қолдау күткен облыстар) мэрлары мен шерифтеріне керекті кандидаттардың тізімдері жіберілген болатын. Король сарайына жақтас болған батыс графтықтардың лордтары сайлау барысына күшпен қысым жасап та тұрды.

Оппозиция да бір жағынан үлкен белсенділік танытты. Оның лидерлері өздерінің кандидаттарына агитация жасап графтықтарды жеке бастарымен аралап жүрді. Оппозицияның басты лидері Джон Пим туралы мемуарист Энтони Вудтың жазуы бойынша, «Пим, пуритан бауырлары парламентке өту үшін он шақты мекендерді шарлап шыққан». Пим өзі парламентке Девоншир графтығындағы Тевисток деген елді мекеннен сайланды. Бекингемширден сайланған Гемпен тек осы графтықта ғана агитация жасап қоймай, Лестершир, Нортгемптоншир және орталық Англияның басқа да графтықтарында агитация жүргізді. Сайлау уақыты кезінде парламентке Кембридж қаласынан өткен Оливер Кромвель де үлкен белсенділік танытты.

Жиналған парламент біршама көп депутаттардың (36) сайлауын жарамсыз деп танып, оны екінші қайтара өткізуді ұсынды. Жалпы алғанда 1640 жылдың қазан айындағы сайлау корольдің жеңілгенін білдірді. Жаңадан жиналған парламенттің жартысынан көбі оппозициялық ұстанымда болған Қысқа парламент мүшелерінен құралды: 3 қараша 1640 жылы жиналған депутаттардың 493-нан 294 (Айзенштат, 2002: 42).

Жаңа парламент тарихта Ұзақ парламент деген атаумен қалды, себебі 1640 жылдың соңында жиналған ол он екі жарым жыл бойы тарамай қызмет атқарды. 1640 жылдың 3 қарашасында парламент жұмысының ашылуында айтылған патшалық сөз арнауында король келісімшіл-

дік позициясын білдірді. Король өз сөзінде мемлекеттің ауыр жағдайда екенін айта кетті, әсіресе үкіметтің қиын қаржылай жағдайын ескерте келе «палатаның әділ талаптарын» қанағаттандыратынына уәде беріп парламенттен қолдау сұрады. Карл I депутаттарды өзара күмән мен сенімсіздіктерді ұмытуға шақырып, парламент ендігі жолы сәтті қызмет атқаратынына үміт білдірді. Оқиғалардың замандасы мемуарист Мэйдің сөзінше, жалпы алғанда корольдің бұл сөздері парламент мүшелеріне жағымды әсер етті.

Қауымдар палатасының спикері Уильям Лентоллдың жауап сөзі дәстүрлі түрдегідей жағымпаздық сипатта болды. Алайда сөз соңында спикер ескі заңдарға сәйкес парламентке тиесілі хұқықтар бойынша корольден депутаттарға сөз еркіндігін беруді және парламент әзірлемекші болған реформаларға келісім беруді сұрады.

Оппозиция лидерлері бұдан өткірірек сөйледі. 1640 жылы 7, 8 және 9 қарашада өткен жиындар өте жанды өтті. Абсолютизм саясаты өткір сынға ұшырады. Осы күндері сөйленген сөздердің ішінен әсіресе Пимнің сөзі бөлек тұрды. Пим, түрлі аймақтардан түскен петициялар негізінде, парламенттің қойып отырған жалпы талаптарын білдірді. Барлық талаптарды ол үш категорияға бөлді: 1) Үкімет тарапынан парламент хұқықтарының бұзылуы, 2) діннің бұрмалануы және 3) халық бостандығына қастандықтың жасалуы.

Сөздің бірінші бөлімінде корольдің бұрынғы парламенттерге деген қарым-қатынас айыпталды, әсіресе Қысқа парламентке қатысты. Екінші бөлімі Лодтың шіркеуге енгізген жаңашылдықтары айыпталды. Үшінші бөлім айрықша қызығушылық тудырады, себебі онда халық бостандығы тек жеке хұқықтық тұрғыдан емес, экономикалық бостандық тұрғысынан түсіндірілді. Салық жинаудың дұрыс жүрмегеніне арыз бен қатар (кемелік, рыцарлық, орман, әскери салық және заңсыз кедендік салық), сөзде монополиялардың саудасына арыз айтылды және де қоршап алуға қарсы күрес комиссиясының жұмысы сыналды, себебі ол жер иелеріне «заңсыз штраф» төлеуге мәжбүрлеген. Пим бұл жерде Тюдорлар секілді күресіп, штрафтар салған Стюарттарға қарсы жерді қоршап алушылардың мүддесін қорғады.

Пим ұсынған бағдарламаның капиталистік сипаты айдан анық көрініп тұр. Тұлға еркіндігі, жеке меншіктің қорғалуы, капиталистік бәсекелестіктің еркіндігі оның негіздері болып келеді.

1641 жылы наурыз айынан бастап парламент назары ұзақ уақытқа Страффорд процесіне ауып кетті. Парламент оппозициясы үшін Карл I жақын адамын қамауға алу оңай болды, бірақ ең қиыны оған соттап өлім жазасын бекіту еді. Лордтар палатасында өткен Страффорд соты 18 күнге созылды (1641 жылдың 22 наурызынан 10 сәуірге дейін). Өзі тәжірибелі юрист болған Страффорд мемлекеттік сатқындық үшін кінәлауына қарсы белсенді қорғанды. Страффорд жағында король, сарай және лордтардың көпшілі тұрды. Ақыр соңында лордтар палатасы Страффордты мемлекеттік сатқындық бойынша соттау мүмкін емес деген шешімге келді. Осыдан кейін қауымдар палатасы белсенді әрекеттерге көше бастады. Индепенденттердің болашақ лидерлерінің бірі, Артур Гезльриг, 10 сәуірде Bill of Attainder¹ ұсынды, яғни Страффордты төтенше жағдай заң актісі бойынша соттау керектігін білдірді. Индепенденттердің тағы бір болашақ лидерлерінің бірі Генри Вен, өзінің әкесі әрі аттасы, бұрынғы мемлекеттік хатшы Генри Вен қағаздарының арасынан Страффордтың Англиядағы оппозицияға қарсы ирландтық әскерді қолдану мақсатын ашып беретін құжаттарды тауып алады. Бұл жәйт Страффордты соттау қажеттігі туралы позицияны күшейткен аргумент болды.

Лорд Дигби бастаған Страффорд жақтаушыларының қарсы әрекеттеріне қарамастан, биль 1641 жылы 21 сәірде қауымдар палатасының үшінші оқылымында бекітілді. Алайда бұл бильге лордтар палатасынан өтпей қалу қауіпі тұрды, себебі онда Страффордты жақтаушыларының саны арта бастады. Лордтар палатасының жиналысына 1 мамыр күні өзі келген Карл I, Страффордта «жаман әрекеті» үшін айыптайтынына қарамастан өлім жазасына кесе алмайтынын ашық айтты. Бұған жауап ретінде парламент 3 мамырда «протестант дінін, король тұлғасы және де парламенттің билігі мен хұқықтары мен ағылшын халқының еркіндігі мен хұқықтары» туралы декларация (протест түрінде) бекітті. Бірінші күні-ақ бұл протест астына төменгі палатаның 263 мүшесі қол қойды; жалпы құжатқа 360 адам қауымдар палатасынан және 107 лордтардан қол қойылды, тіпті 6 епископтың қолы болды.

1641 жылы мамыр айының алғашқы күндерінде Вестминстерде атмосфера өте кикілжін

¹ Заңсыздық, мейірімсіздік немесе сенімнен айырылу туралы Биль, XV ғасырдан бастап қауіпті саяси қайраткерлерге қарсы қолданылып келді.

болды. Төніп тұрған қауіптер әсерінен оппозиция өзінің лидерлерінің маңайына жиналды. 1641 жылы 3 мамырда Лондонда үкіметке қарсы жаппай ереуілдер орын алды. Король мен лордтар Страффордтың өлім жазасына кесілуіне қарсы екенін білген халық, бір деректер бойынша 5-6 мың адам көлемінде, басқа деректер бойынша тіпті 10 мың адам болып парламент отырған Вестминстерге Страффорд және басқа да «ұлы қылмыскерлердің» өлтірілуін талап етіп келеді. Түрлі қарулармен қаруланған халық жиналыстар мен парламент отырыстарына бара жатқан лордтар кареталарын «Әділдік! Әділдік!» деген ұрандармен қарсы алып отырды. Халық бұдан кейін жазаның орындалуын тездету үшін король сарайына қарай бер алды (Айзенштат, 2002: 45).

Карл I және кейін Карл II ең жақын кеңесшісі және министрі болған роялистік тарихшы Кларендонның жазуы бойынша, бұл ереуілдер бірнеше күн бойы тоқталмаған. Бүкіл халықтық көтерілістен қорыққан лордтар соңында талаптарға көнуге мәжбүр болды. 7 мамырда Bill of Attainder парламенттің жоғарғы палатасынан өтті. Осыдан кейін оның король тарапынан бекітілуін күту ғана қалды. Уайтхолл алдында күні түні толқып жүрген Страффордтың басын талап еткен ашулы шерулерден кейін, көп күмәнданған және шешімге келе алмаған Карл I қысымдардан кейін 10 мамырда өзінің фаворитін өлім жазасына бекітті. 12 мамырда, өте көп жиналған халық алдында Страффордқа тағайындалған жаза іске асырылды (Айзенштат, 2002: 50).

Парламенттің өсіп келе жатқан талаптарына қарсы тұруға тырысқан Карл I, корольден тым көп нәрсе сұралуда деп пікір білдіріп қарсылық танытқанымен, соңында көнуге мәжбүрленіп отырды. Король және королеваның Англия сыртына жасалған сапарларға парламент әрдайым сенімсіздік және күмәнмен қарады. Королева Генриетта-Мария континентке жасалу керек болған сапарын парламент қарсылығына байланысты кейінге шегеруге мәжбүр болды. Шотландияға сапар жасауды ойластырған Карл I тура мағынада парламенттен рұқсат сұрауға тура келді. Оған қоса парламент бекіткен арнайы комиссарлар Карл I мен сапарда бірге болып корольдің шотландтықтармен жүруі тиіс келіссөздер барысын жіті бақылау қажет болды. 1641 жылы 10 тамызда корольдің солтүстікке кетуінен кейін мемлекеттегі жоғарғы билік толыққанды парламент қолына көшті. 10 қыркүйекте демалысқа кеткен парламент арнайы комитет

құрды, оның міндетіне мемлекеттік аппаратты қадағалау, қаржы саясатын жүргізу, Ирландия және Шотландия мен байланыс және жоғарғы сот хұқығы берілді. Комитет басшысы болып Пим тағайындалды, бұл уақытша парламенттік үкіметке ұқсас болды (Афанасьев, 2006: 33).

Парламент күзгі демалыстан кейін 1641 жылы 20 қазанда өз жұмысын қайта бастады. Жаңа сессияның басталуы бірден кекілжің жағдайда болды. Корольдің Шотландиядағы іс-әрекеті парламентте үлкен күмәндар тудырды. Парламент лидерлері үшін Карл I Шотландияда жергілікті ықпалды ақсүйектердің қолдауына ие болып алғаны түсінікті болды. Сонымен қатар парламентке белгілі болғандай, королева Еуропадағы түрлі патша сарайларымен хат алмасып корольге Франция және Голландияның көмегін сұратып алмақшы болған.

Ирландиядағы көтерілістің революция барысына әсері

Әсіресе үрейлі жаңалықтар Ирландиядан келіп жетті. 1641 жылы 23 қазанда Ирландияда ұлт-азаттық көтеріліс басталып, оның барысында жергілікті халыққа ұнамаған ағылшын және шотланд отаршылары өлтірген болды. Қазан айының соңына қарай көтеріліс бүкіл Ольстерге шарпыды. Англияда көтерілісшілер өлтірген 20-25 мың ағылшындар мен шотландықтар туралы түрлі сыбыстар тарай бастады (Барг, 1960: 81). Парламент өкілдерінің ішінде бұл оқиға туралы нақты пікір қалыптасты, олардың ойынша ирландтық «бүлік» паписттер мен «корольдің жаман кеңесшілерінің» интригалары болған. Карл I ирландтық оқиғалардың оның көңіліне жаққанын еш жасырған жоқ болатын. Корольдің ойынша көтеріліс жағдайды қиындатып, оның бастауымен Ирландияға әскер жіберу туралы үміт тудырды. Кейінгі кезде парламентке белгілі болған хаттарының бірінде Карл I жасырмай былай жазған: «Ирландиядан жеткен үрейлі хабарлар Англияда жасалуы тиіс кейбір ақылсыздықтарға кедергі бола алады деп үміттенемін».

1641 жылы 10 қарашада палатада сөз алған Пим, Ирланд көтерілісінің үлкен қатерін ескерте кетті. Бірақ ол ең қауіпті және қатерлі нәрсе ретінде «король сарайындағы айлакерлердің» жаңадан қайта жандануы екендігін айтып өтті. «Бұл – қауіптердің ішіндегі ең қатерлісі – деген қорытынды жасады Пим, – Сыртқы қауіптерді алдын алуға болады, бірақ іштен шыққан қатер ол қиындау, оны емдеу де оңай емес. Ақыл-

сыз кеңесшілердің (корольдің) кеңестері бүкіл мемлекеттік басқаруды бұзуда... Сіздер бұны Ирландия үлгісінде көріп отырсыздар» (Барг, 1960: 116).

Айта кететін бір жәйт, осы кездің өзінде Пим Карл I қолдаған католиктік-абсолюттік үкіметтерге қарсы Англияның протестант елдерімен одақ құрып оларға қарсы күресуді ойластыра бастады: «Римде және Испанияда, – алдыңғы сөзін жалғастыра келген Пим – біздің көзімізді құрту үшін келісіп алған. Егер бізде жақсы король кеңесшілері болса, біз Голландия мен бейбітшілік және одақ орнатып оның қолдауына ие боламыз». Парламент лидерлері Карл I Шотландиядан қайтып келуін күтпей-ақ оған талаптардың жаңа тізімін әзірлеуге шешім қабылдады. Парламент оппозициясының бағдарламасын одан әрі дамытылуы болған бұл құжат, «Ұлы Ремонстрация» деген атаумен белгілі (Барг, 1960: 120).

«Ремонстрацияны» дайындайтын комитет 28 қазанда бекітілді. 1 қарашада «ремонстрацияның» үлгі нұсқасы оқылған комитет пен парламенттің екі палатасының біріккен отырысы өтті. Бұдан кейін бұл жоба комитетте де және парламенттің өзінде де көп мәрте талқыланып үш апта бойы қаралды. Тек 22 қарашада, көптеген талқылаулардан кейін, «ремонстрация» аз ғана басымдықпен қабылданды: 159 қолдаушыларға 148 қарсы, яғни тек 11 дауыс басымдылықпен бекітілді. Бұл жәйт парламент ішінде ішкі тұтастықтың әлсіреуі орын ала бастағанын көрсетті. Таңға дейін созылған 22 қарашадағы отырыс өте тартысты өтті. Позициялары біраз келісімшіл аздық топтың лидерлері – Гайд (болашақ граф Кларендон), Колпеппер және т.б., олардың «ремонстрациямен» толық келіспейтіндіктері туралы фактіні отырыс протоколына енгізуді талап етті. Даудың соңы біраз болғанда екі тартысқан жақтардың қарулы күресіне өршіп кете жаздады, дегенмен Гемпден үлкен қиындықпен дауласқан жақтарды тәртіпке шақыра алды (Айзенштат, 2002: 95). Король Лондонға 1 желтоқсан күні келген кезінде «ремонстрация» парламент тарапынан Карл I ұсынылған болатын, алайда ол оған белгілі бір нақты жауап бермей тек құжат әзірше жарияланбай қойыла тұруын тіледі. Осыған қарамастан парламент «ремонстрацияны» басып шығаруға бұйрық шығарды және 1641 жылы 14 желтоқсанда құжат халық арасында таратыла басталды. «Ремонстрация» қоғамның барлық мүшелеріне өте үлкен әсер етті.

Ирландиядағы оқиғалар саяси қақтығыстарды одан әрі ушықтырып жіберген күрде-

лі уақытта дайындалған «Ұлы Ремонстрация», парламенттік оппозицияның король билігіне қарсы күресіндегі ең маңызды құжаттардың бірі болып келеді. Өзінің формасы бойынша да құжат парламент көптеп шығарған резолюциялар мен декларацияларға ұқсамады, оны кең саяси трактат десе болады, өйткені оның 204 бабында король билігінің барлық жасаған кемшіліктері әшкереленді, Карл I билік құрған уақыттан бастап жаңа ғана өршіген Ирланд көтерілісі түгелдей айтылды. «Ремонстрацияда» біршама саяси және экономикалық сипаттағы реформаларды іске асыру ұсыныстары да болды. Олар көбіне сауда және кәсіптік еркіндікті қамтамасыз етуге бағытталды. «Ремонстрациядағы» жаңа саяси талаптардың ішінде айрықша көзге түскені ол парламенттің король кеңесшілерінің жауапкершілігі туралы талабы болды, яғни ол дегеніміз министрлердің тікелей парламент алдында жауаптылығын білдірді (Быкова, 2002: 147).

«Ремонстрация» король билігі мен парламент оппозициясы арасындағы қақтығысты шешудің компромистік жолын ұсынып, көбіне конституциялық-монархиялық сипатта болғанымен, король жақтаушыларының арасында ол үлкен ашу тудырды. Бұл құжаттың тоны роялистер үшін «құрметсіз» және «ұятсыз» болып көрінді: «ремонстрацияда» корольге арналған мадақтау сөздер жоқ болды; парламент ол туралы үшінші тұлға ретінде, сырттай баяндады, әрі тек жоғарғы лауазымдағы шенеунік ретінде. «Ремонстрация» шартты түрде парламенттің корольге арнауы болды, бірақ турасын айтқанда парламент бұл құжатты халыққа бағыштады, халық король мен парламент арасындағы дауды шешу тиіс еді. Құжаттың король қалауына қарсы жариялануы бұл документке үлкен саяси күш берді. «Ремонстрация» революциялық манифестке айнала бастады және тек қана буржуазия мен джентрилер ішінде ғана емес, сонымен қатар қалың халық арасында қолдаушылар тапты.

1641 жылы желтоқсанда парламент пен король сарайы арасындағы қарым-қатынас одан әрі суып кетті. Шотландияда үміттенген жетістіктерге қол жеткізе алмаған Карл I (шотланд ақсүйектерінің бір бөлігі король оппозициясында болды), дегенмен де Англияға шотландықтармен одақ құруға үмітпен келді. Ирландиядағы көтерілісті Карл I өзі үшін қауіпсіз деп білді және көтеріліс негізінен ағылшын парламентіне қарсы бағытталған деп есептеді (Джексон, 1949: 79). Лондонда король Ситидің ірі өкілдерін өз жағына тартуды көздеді. I желтоқсанда король

өз құрметіне арналған көпестер мен банкирлер ұйымдастырған банкетке қатысты. Роялистік ұстанымда болған Лондонның лорд-мэри Ричард Герни бұдан бірнеше күн бұрын рыцарь атағына ие болған еді. Алайда осыларға қарамастан король Ситиді өз жағына қарата алмай қойды. Желтоқсан айының ортасында лондондық қалалық кеңес арнайы декларация жариялады, онда парламент пен король арасындағы дауда Сити король жағына өтіп «парламент ісінен» айнымақшы деген тұжырымға наразылық пен қарсылық білдірілді (Афанасьев, 2006: 52). Король осы кезде өз жағына парламенттік оппозицияның лидерлері болмаса да, бұрынғы қолдаушыларын тартып алды. Парламентте 1641 жылдың жазынан бері «епископалдардың» тобын бастаған, яғни епископатты қолдаушы тобы, Джон Колпеппер, Лорд Фокленд және Эдуард Гайд, желтоқсан айының соңына қарай ұсынылған жоғарғы мемлекеттік қызметтерді қабылдауға келісіп король жағына өтіп кетті.

Бұл қолдаулардан біраз рухтанған Карл I «Ремонстрацияны» бекітуге үзілді-кесілді бас тартты. Король сарайында парламентке қарсы қайтадан құпия жоспарлар ойластырыла басталды, парламенттік оппозицияның лидерлерін тұтқындау жоспарлары қайтадан құрастырыла басталды. Парламенттік оппозиция осыдан кейін өзін-өзі қорғау амалдарына көше бастады. 1642 жылы 3 қаңтарда Карл I қауымдар палатасының лидерлерінің бесеуін тұтқындау туралы бұйрық береді: Пим, Гемпден, Гезльриг, Голлис, Строд және жоғарғы палатаның оппозициялық өкілі лорд Кимболтон (кейінгі граф Манчестер). Алайда Карл I парламент лидерлерін тұтқындай алмай қалды, 4 қаңтарда король тіпті әскери отряд пен жеке өзі палатаға келген болатын. Корольдің бұйрығына қарсы екі палата да қарсы шығып король еш нәтижесіз парламенттен кетуге мәжбүр болды (Айзенштат, 2002: 63).

Карл I тарапынан ойластырылған мемлекеттік төңкеріс іске аспай қалды. Парламент лидерлері бостандықта қалды. Осыған байланысты король астанада өзін толық қауіпсіздікте болғанын сезінбегендіктен 10 қаңтарда қаладан кетіп қалуға мәжбүр болды. Ол солтүстікке «лоялды ақсүйек дворяндардан» қолдау іздеп солтүстікке кетіп қалды. Оның астанасына біршама уақытқа Йорк қаласы айналды, бұнда король сарайы толығымен, лордтар палатасының көп бөлігі және революцияның өршіп кетуінен қорыққан төменгі палатаның біршама өкілдері көшіп келді. Өзінің маңына контрреволюциялық элементтерді топтастырған король, дегенмен біраз уақыт бойы

парламентке қарсы соғыс ашу үшін ешбір әскери күшке ие болмады. Алайда Ұзақ Парламент те белгілі бір тұрақты, соғысуға дайын әскерге ие болмады.

Корольдің кетуінен кейін басталған король мен парламент арасындағы хат алмасуда (Лондон мен Йорк) 1642 жылдың алғашқы үш айында басты мәселе милицияны кім басқарады деген болды. Король мен басталайын деп жатқан әскери қақтығыстың тоқтатылуы мүмкін еместігін түсінген парламент 1642 жылы 13 қаңтарда корольдікте «қорғау жағдайын» жариялайтын декларация бекітті. Бұл декларацияда әскери күштерді жинау, әскери қорларды қолдану, қамалдарды қолдану және т.б., тек парламент бекіткен король бұйрықтары арқылы рұқсат етілді. 2 ақпанда парламент корольге Тауэр және де басқа да қамалдарды басқару ісін парламент ұсынған тұлғаларға ғана беруді талап ететін петиция жолдады. Петиция дәл сол күні бірден корольге жеткізілді. Король 7 ақпанда жолдаған жауабында ешқандай анық уәде болмады.

Король парламент ұсынған тұлғалардың қамалдар коменданттары және милицияның лорд-лейтенанттары етіп бекітуге келісті, егер тек парламент олардың компетенциясы, мерзімі және басқа да хұқықтары туралы мағлұматтар беретін болса. Бұған жауап ретінде парламент лорд-лейтенанттардың хұқықтары мен ұсынылған кандидаттардың тізімі белгіленген милиция туралы ордонанс жариялады. Бірақ король жауап беруге асықпады. Тек 28 ақпанда корольдің теріс жауабы парламентке ұсынылды: «Ол (король) құдай берген заңды биліктен бас тарта алмайды және халықты қорғау үшін заң бойынша берілген билікті белгісіз уақытқа басқа біреулерге бере алмайды (Foster, 1989: 140).

Парламент корольдің бұл жауабына ыза болды. Осыған байланысты жарияланған парламенттік резолюция қатаң түрде болды. Оның мазмұны қысқаша мынадай болды: корольдің жауабы парламенттің милицияны ұйымдастыруға қатысты жоспарларына қайшы келеді; корольге парламентке бұндай жауап қайтаруға кеңес берген адамдар – мемлекеттің, корольдің және патшалықтағы бейбітшіліктің қас жаулары болып келеді. Парламент осыдан кейін корольге жаңа декларация жолдады, онда парламент корольдің милиция туралы биліді бекітуден бас тартуынан кейін «қайғылы және көңілсіз» үрейлерін одан әрі ұлғайып кеткенін хабарлады. Парламент тағы да, ендігі жолы бұрынғыдан да шешімді түрде өзінің қарулы күштерді бақылауға хұқықтары бар екенін білдірді. Корольдіктегі заң

бойынша әскерді жинау, қолдану және басқару билігі тек парламенттің рұқсаты және бұйрығы бойынша іске асырыла алады. 5 наурызда милиция туралы билі корольдің қарсы ветосына қарамастан лордтар палатасынан өтіп заң ретінде күшіне енді (Милль, 2005: 205).

Осы жерде айта кетуге тұрарлық нәрсе ол Карл I Ирланд көтерілісі тұсындағы парламентпен келісімге келіп алу талпынысы болып келеді. 11 сәуірде парламент корольдің Ирландиядағы «бүлікті» жеке өзі басу үшін барғысы келетіні туралы хабар алды. Бұл мақсатта король жаяу және салт атты әскерден 2200 сарбаз жинамақшы болды; қару-жарақ пен оқдәріні Гулльде орналасқан қорлардан алынуы жоспарланды; қаржыны парламент беруі тиіс болды. Бірақ король бұл қалауларында соңына дейін тұрмады. Егер парламент соғысқа кететін шығынды халық үшін тым ауыр деп бағаласа, король өзінің жеке иелігіндегі парктар мен жерлерді немесе сарайларын сатуға немесе кепілдікке беруге дайын екенін жариялады, яғни болашақ экспедицияны өз қаржысымен жаппақшы болды; парламент бұған келіскен жағдайда король милиция туралы билі мәселесінде біршама келісімдерге келетінін білдірді (Лавровский, Барг, 1958: 131).

Қорытынды

Ирландияға жеке басымен бару сылтауымен әскер жинау жоспары тым айқын көрінді. Парламент корольдің Ирландияға кетуіне үзілді кесілді қарсы шықты. Қарсылық Пим құрастырған сыпайы түрдегі петиция ретінде білдірілді. Палата лидеріне тиесілі дәлдікпен, Пим корольдің жасамақшы «сапарының» еш негізсіздігін, қауіпті мен қайғылы соңын нақты пункттер бойынша айқындап берді: 1) Ол король өміріне қауіпті болып келеді; 2) Ол ирланд көтерілісшілерін рухтандырып жібереді, себебі олар король бізді қолдайды деп есептеп қалулары мүмкін; 3) Ол ирланд соғысын жүргізуді қиындатып әрі қымбаттатып жібереді; 4) парламенттің заң шығару ісін қиындатады; 5) халық арасында күмән, шүбәлану мен қорқынышты арттырып жібереді және де 6) король уәде етілгендей парламент ұсынған кеңестерді тыңдауға мүмкіндігін бермейді. Соңында таяп келгенде, петицияда айтылғандай, корольдің Ирландияға өзі барып соғысты жүргізу ісін жеке өзіне алу ол «нашар» король кеңесшілерінің тағы бір жоспары болып келеді, ол парламенттің оң, жөн кеңестеріне қарсы болды.

«Ирландтық жоспардың» сәтсіздікке ұшырауынан кейін Карл I солтүстікте, Йоркширдің шығысында орналасқан маңызды теңіз қамалы Гульдегі әскери қоймаларды тезірек басып алуға итермеледі. Бірақ оның бұл жоспары парламент-

тің шұғыл араласуына байланысты жүзеге аспай қалды. Парламентті қолдаған қамал коменданты Джон Готэм корольдің әлсіз шағын әскери тобынан сәтті қорғанып қамалды парламент үшін сақтап қалды.

Әдебиеттер

- 1 Айзенштат М.П. (2006) Великобритания нового времени. Политическая история. Москва.
- 2 Афанасьев Г.Е. (2006) История Ирландии. Москва: «Ком Книга».
- 3 Барг М.А. (1960) Кромвель и его время. Москва.
- 4 Быкова А.Я. (2002) Рассказы из истории Ирландии (с XII века до наших дней). Санкт-Петербург.
- 5 Джексон Т.А. (1949) Борьба Ирландии за независимость. Москва.
- 6 Лавровский В.М., Барг М.А. (1958). Английская буржуазная революция. Некоторые проблемы английской буржуазной революций 40-х годов XVII века. Москва.
- 7 Милль Дж.Ст. (2005) Англия и Ирландия: пер. с англ. Харьков.
- 8 Foster R.F. (1989) The Oxford History of Ireland. Oxford: Oxford University Press, 1989.

References

- 1 Ajzenshtat M.P. (2006) Velikobritanija novogo vremeni. Politicheskaja istorija. Moskva.
- 2 Afanas'ev G.E. (2006) Istorija Irlandii. Moskva: «Kom Kniga».
- 3 Barg M.A. (1960) Kromvel' i ego vremja. Moskva.
- 4 Bykova A.Ja. (2002) Rassказы iz istorii Irlandii (s XII veka do nashih dnei). Sankt-Piterburg.
- 5 Dzhekson T.A. (1949) Bor'ba Irlandii za nezavisimost'. Moskva.
- 6 Lavrovskij V.M., Barg M.A. (1958). Anglijskaja burzhuaznaja revoljucija. Nekotorye problemy anglijskoj burzhuaznoj revoljucij 40-h godov XVII veka. Moskva.
- 7 Mill' Dzh.St. (2005) Anglija i Irlandija: per. s angl. Har'kov.
- 8 Foster R.F. (1989) The Oxford History of Ireland. Oxford: Oxford University Press, 1989.